

КОРОПЕЦЬКА С. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
*(Івано-Франківський юридичний
інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)*

САВЧЕНКО В. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики
*(Івано-Франківський юридичний
інститут
Національного університету
«Одеська юридична академія»)*

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.27>

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
У ВІТЧИЗНЯНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ
ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПРАКТИЦІ**

Стаття присвячена висвітленню актуальних питань під час проведення судових експертиз у вітчизняному кримінальному процесі та в зарубіжній практиці низки європейських країн, серед яких ФРН, Австрія та Швейцарія.

Наголошується на тому, що в умовах сьогодення судова експертиза стає все більше затребуваною під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, судового розгляду справ в інших видах судочинства. Слід сказати, що країнами Європейського співтовариства розроблено План дій для реалізації заходів (цілей), пов'язаних із побудовою єдиної судово-експертної науки (forensicscience) в ЄС до 2020 р. Його положення слід урахувати у розробленні стратегій реформування та розвитку судової експертизи в Україні.

У країнах Європейського Союзу сьогодні закріплені дві основні організаційні форми судової експертизи. Перша – орієнтація на спеціальні (зокрема й експертні) установи, друга – орієнтація на конкретних фахівців, внесених у списки судових експертів або тих, що отримали ліцензію на право проведення судової експертизи. Разом із тим залишаються окремі проблемні і негативні сторони вирішення організаційно-процесуальних питань судової експертизи за допомогою створення спеціалізованих судово-експертних установ, серед яких посилення чинника адміністрування у сфері судово-експертної діяльності, питання відомчої приналежності цих установ, а також – характер їхньої централізації і децентралізації.

Встановлено, що експерт у кримінальному судочинстві в Європі не розглядається як суб'єкт цього судочинства, а лише як засіб доказування. Експерт у ФРН, Австрії, Швейцарії, Голландії та інших країнах прирівнюється до свідка, який має лише передати суду відому йому інформацію без своєї внутрішньої оцінки. Допит експерта під час проведення судово-психіатричних або судово-медич-

них експертиз у зв'язку із цим є обов'язковим: доказового значення набуває лише висновок експерта у сукупності з його подальшим допитом, в інакшому випадку він до уваги не береться. Винятки становлять лише дослідження, які пов'язані з точними розрахунками, що не піддаються сумнівам. Іншими словами, висновкам таких експертів особливої довіри немає.

Ключові слова: висновок експерта, дослідження, експертна установа, оцінка доказів, судова експертиза.

Koropetska S. O., Savchenko V. A. Current issues of performing forensic examinations in the criminal proceedings of Ukraine and abroad

The article is aimed at discussing current issues while performing forensic examinations in the domestic criminal process and in foreign practice of a number of European countries, including Germany, Austria and Switzerland.

It is emphasized that nowadays forensic examination is becoming increasingly popular during the pre-trial investigation and the trial in criminal cases, as well as the trial in other types of proceedings. It should be noted that the countries of the European Community have developed an Action Plan for the implementation of measures (goals) related to the creation of a unified forensic science in the EU by 2020. Its provisions should be taken into account when developing strategies for reforming and developing forensic examination in Ukraine.

In the countries of the European Union today there are two main organizational forms of forensic examination. The first is focused on specialised institutions, including expert ones, the second is concentrated on specific specialists included in the lists of forensic experts or those who have received a license for the right to conduct forensic examinations. At the same time, there are some problematic and negative aspects of solving organisational and procedural issues of forensic examination by establishing specialised forensic institutions, such as strengthening the administrative factor in the field of forensic science, departmental affiliation of these institutions, as well as the nature of their centralization and decentralization.

It has been established that an expert in the criminal proceedings in Europe is not considered as a subject of such proceedings, but only as a means of proof. An expert in Germany, Austria, Switzerland, the Netherlands and other countries is equated with a witness who only has to provide the court with information known to him without his own internal assessment. The interrogation of an expert during forensic psychiatric or forensic medical examinations in this regard is mandatory: only the expert's opinion in combination with his subsequent interrogation has value as evidence, otherwise it is not taken into account. Exceptions are only studies that involve accurate calculations that are not in doubt. In other words, the conclusions of such experts are not particularly trusted.

Key words: expert opinion, research, expert institution, evaluation of evidence, forensic examination.

Вступ. Експертні дослідження проводяться в багатьох сферах суспільного життя, які пов'язані з вирішенням різного роду правових спорів. Чи не найбільшу частку серед них займають конфлікти у кримінально-правовій площині. Однак чимало питань під час проведення судових експертиз залишаються малодослідженими або ж дискусійними. Актуальним та потрібним у цьому контексті є запозичення досвіду правників та фахівців із інших галузей знань зарубіжних країн з огляду на інтеграційні процеси, які відбуваються у судово-експертній діяльності. Доцільним також є звернення уваги на певні проблемні питання, з якими зустрічаються і європейські органи досудового розслідування та експерти. До таких належить закріплення висновку експерта в якості доказу у кримінальному провадженні, оцінка

висновку під час судового розгляду, зокрема, судово-медичних та судово-психіатричних експертиз, порушення засади диспозитивності сторін при залученні експерта та інші.

Дослідженню окремих проведення судово-експертних досліджень присвятили свої публікації вітчизняні та зарубіжні науковці: Т.В. Авер'янова, В.Д. Басай, І.В. Басиста, І.В. Пиріг, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Т.Е. Сухова, В.В. Тіщенко, Н.М. Ткаченко, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, Ю.М. Черноус, М. Г. Щербаковський, Б.В. Щур та інші. Однак варто зауважити, що європейська судово-експертна діяльність, на яку варто звернути увагу, досліджувалась фрагментарно.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз окремих актуальних питань судово-експертної діяльності у вітчизняному кримінальному процесі та зарубіжній практиці.

Результати дослідження. В умовах набуття злочинною діяльністю нових та особливо небезпечних форм, з одного боку, та реформування органів кримінальної юстиції, адаптації законодавства України до європейського – з другого, актуальним є питання забезпечення правосуддя України незалежним, кваліфікованим, орієнтованим на використання останніх досягнень науки і техніки судовою експертизою. В умовах сьогодення судова експертиза стає все більше затребуваною під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, судового розгляду справ у інших видах судочинства. Слід сказати, що країнами Європейського співтовариства розроблено План дій для реалізації заходів (цілей), пов'язаних із побудовою єдиної судово-експертної науки (forensicscience) в ЄС до 2020 р. Його положення слід урахувати у розробленні стратегій реформування та розвитку судової експертизи в Україні. [1, с. 5, 21].

Згідно зі ст. 242 КПК України «експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання» [2]. Таке законодавче закріплення можна сприймати як належне, як те, що повністю відповідає вимогам сьогодення та європейській практиці розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Зі змісту наведеної статті випливає, що сторони (обвинувачення і захисту) рівні у своїх правах та реальних можливостях щодо проведення експертизи. Саме цим у даному випадку забезпечується принцип змагальності. Висновок експерта – чи представника державної установи, чи приватного – однаково має оцінюватися судом у судовому засіданні. Так він і оцінюється.

У контексті європейського досвіду це часто відбувається не зовсім так, хоч система експертних установ подібна у всіх країнах, навчання та підготовка експертів, запозичення новітніх досягнень науки і практики відбувається достатньо синхронно, думка експерта враховується органами досудового розслідування та судовими установами усіх держав.

Насамперед варто сказати про те, що у країнах Європейського Союзу сьогодні закріплені дві основні організаційні форми судової експертизи. Перша – орієнтація на спеціальні (зокрема й експертні) установи, друга – орієнтація на конкретних фахівців, внесених у списки судових експертів або тих, що отримали ліцензію на право проведення судової експертизи. Разом із тим залишаються окремі проблемні і негативні сторони вирішення організаційно-процесуальних питань судової експертизи за допомогою створення спеціалізованих судово-експертних установ, серед яких – посилення чинника адміністрування у сфері судово-експертної діяльності, питання відомчої приналежності цих установ, а також – характер їхньої централізації і децентралізації. Чимало питань, пов'язаних із призначенням та проведенням різного роду експертиз, залишаються також відкритими [3, с. 131].

Перша проблема, з якою зустрічаються правники чи не усіх європейських держав, – це те, що, призначення та проведення експертизи стосується суто доказового права – чи брати, чи не брати до уваги висновок експерта в якості доказу. Можна дати відповідь – звісно, брати.

Однак експерт у кримінальному судочинстві в Європі не розглядається як суб'єкт цього судочинства, а лише як засіб доказування. Експерт у ФРН, Австрії, Швейцарії, Гол-

ландії та інших країнах прирівнюється до свідка, який має лише передати суду відому йому інформацію без своєї внутрішньої оцінки. Таку інформацію буде оцінювати суд за своїм власним переконанням. Таким чином, свідок має надати органу кримінального переслідування правдиві показання, експерт – правдивий висновок, в інакшому випадку він нестиме встановлену законом відповідальність. Це в будь-якому випадку кримінальна відповідальність. Однак це в теорії, тому, що експерт, якого замовила певна сторона, буде представляти інтереси цієї сторони, в інакшому випадку його більше ніхто не запросить для надання послуг, що впливає на його фінансове благополуччя та статус. Тому перевага надається експерту – представнику державної установи, приватний експерт вважається заангажованим, його висновок розцінюється судом як доповнення до показань підозрюваного/обвинуваченого. Як відмічають Д. Мейер та А. Біглер, «приватний експерт занадто багато дотримується інтересів свого клієнта, щоб мати можливість оцінити нейтрально досліджуване питання» [4].

Водночас державні експертні установи стороні захисту послуги надавати відмовляються, а лише стороні обвинувачення – слідчому (поліцейському) чи прокурору. Про це прямо вказується на сайтах відповідних інститутів чи лабораторій. Як відзначає швейцарський правник та експерт Адріан Біглер, «якщо обвинувачена (приватна) сторона звертається до «центру компетенції», такого як Інститут судових експертиз (FOR) або Інститут судової медицини (IRM), вони, зазвичай, стикаються із замкненими дверима. IRM Цюриха чітко рекламує на своїй домашній сторінці, наприклад, що він готує експертні звіти в галузі дорожньої медицини «від імені органів дорожнього руху, слідчих та судових органів, а також судів», загальної пропозиції приватним особам не вказано. Конкретні запити приватних осіб, не тільки в IRM Цюриха, регулярно відхиляються із заявами про те, що вони не хочуть складати «протоколи проти колег» або «ми не робимо приватних висновків». З одного боку, це свідчить про те, що людина не є настільки незалежною від головних уповноважених органів, як хотілося б їм себе представити. Проте незалежні позиції повинні бути відкритими для всіх. Відкрита пропозиція для всіх зміцнить незалежність інститутів, а отже, і довіру до них [4].

Цим, на наш погляд, порушується ще один фундаментальний принцип кримінального судочинства – засада диспозитивності, рівності сторін у наданні доказів. Як вказує в контексті наведеного німецький правник та експерт Егон Мюллер, обвинувачений повинен регулярно розраховувати, що на головному засіданні він зіткнеться з експертом, на призначення якого він не впливає, і вибір якого прокурором не дає підстав для відмови [5]. Як видається, український законодавець усунув подібні протиріччя: сторона захисту ніяким чином не дискримінується при залученні експерта, висновок якого однаково з висновками експерта, залученого стороною обвинувачення, оцінюється судом у судовому засіданні.

При цьому І.В. Басиста звертає увагу на сучасний виклад частини 1 статті 242 КПК України, де законодавцем вживається таке словосполучення, як «яких залучають сторони кримінального провадження або». Як видається вченій, варто було б скористатися досвідом чинності КПК 1960 року та вживати термін «призначається», коли йдеться про процесуальну діяльність слідчого, прокурора, які мають серед власних процесуальних прав і згідно з частиною 2 статті 242 КПК України обов'язок «забезпечити проведення експертизи» у тих випадках та за таких обставин, які в ній перелічені. Неодноразово процесуалісти вже висловлювали свої міркування із цієї проблематики, особливо критичними вони були за умов, коли слідчого, який здійснює досудове розслідування, та прокурора законодавцем фактично було позбавлено повноважень щодо призначення експертизи. Цей горезвісний Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017 піддавався заслуженій критиці практиками та науковцями, а у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України такі зміни до КПК було названо «шкідливими за своїм змістом» [6; 7, с. 14].

На друге місце, у зв'язку із цим, виходить допит експерта в суді (який прирівнюється до свідка). Насамперед, це стосується того, що висновок експерта не містить у собі чіткого обґрунтування самого висновку. Багато чого будується на досвіді та авторитеті самого екс-

перта, що, однак, за певних обставин не позбавляє його можливості бути упередженим. Допит експерта під час проведення судово-психіатричних або судово-медичних експертиз у зв'язку із цим є обов'язковим: доказового значення набуває лише висновок експерта в сукупності з його подальшим допитом, в інакшому випадку він до уваги не береться. Винятки становлять лише дослідження, які пов'язані з точними розрахунками, що не піддаються сумнівам. Іншими словами, висновкам таких експертів особливої довіри немає.

Із цим пов'язана третя проблема, яка має місце і в нашій судово-експертній практиці – це те, що експерти, хоч це і забороняє закон у ч. 1 ст. 242 КПК, так чи інакше часто вирішують поряд зі своїми фаховими і питання права. Для прикладу, якщо у провадженні про вбивство особа буде визнана осудною, автоматично це призводить до її засудження на тривалий термін або ж і до найвищої міри покарання. Саме висновок судово-психіатричної експертизи для суду в даному випадку буде ключовим. Однак як експерти, так і суддя, чи 12 або 24 присяжних, можуть допуститися фатальної помилки. Німецький адвокат Герд Майстер назвав експертів-психіатрів у зв'язку із цим «читачами по кавовій гущі», не применшуючи при цьому їх важливості та авторитету: У кримінальних провадженнях про сексуальні та інші подібні злочини ми часто бачимо, що експерт, залучений прокурором або судом, визнає обвинуваченого повністю винним, і після того, як перегляд виграний, новий експерт засвідчує знижену або навіть скасовану винуватість. Наслідки такого неправильного судження з боку експертів є далекосяжними, якщо не сказати екзистенційними. Виносячи рішення, суд покладається на досвід експерта. Зрештою, в крайніх випадках він вирішує питання про те, чи слід призначити довічне ув'язнення, чи обвинуваченого слід виправдати, оскільки він не несе відповідальності за прийняте ним же рішення. Він вирішує, чи повинні бути прийняті передумови для «особливої тяжкості вини», що підлягає розгляду у справах про вбивства, чи слід направити обвинуваченого до психіатричного лікувального закладу тощо» [8].

О. Несінов звертає увагу на те, що і в Україні в більшості випадків суд та слідчий, прокурор ставляться до висновку експерта як до непорушної істини, яка є ключовою та вирішальною для обґрунтування обвинувачення та подальшого постановлення вироку. Особливо це стосується судово-медичних експертиз, що проводяться обов'язково» [9]. І.В. Басиста говорить про те, що така позиція заслуговує уваги, але вказує, що видова різноманітність експертиз повною мірою дозволяє ставити під розумний сумнів висновок експерта та призначати інші експертизи для його перевірки, що нерідко трапляється у кримінальних провадженнях [7, с. 14].

Висновки. Як можна констатувати, чимало проблем, які пов'язані із призначенням та проведенням судових експертиз, існують у всіх країнах, в тому числі і з усталеними правовими традиціями. На окремі з них у наших правових колах мало уваги звертається взагалі – наприклад, ті, що стосуються проведення судово-психіатричних чи судово-медичних експертиз. Не надто досконалим, як видається, бачиться також порядок фіксації слідів кримінального правопорушення на місці події одним фахівцем, який може бути мало досвідченим, а проведення експертизи в подальшому – іншим тощо.

Однак незаперечним є факт, що українським правникам та працівникам судово-експертних установ слід у своїй діяльності запозичувати позитивний досвід зарубіжних колег. Цього вимагають, насамперед, процеси уніфікації вітчизняного законодавства із законодавством європейської спільноти, в тому числі й у сфері судово-експертної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 ; Нац. юрид. ун-тет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 503 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13 квітня 2012 року. Верховна Рада України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 39.06.2021).

3. Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2018. Вип. 5. № 906(20). С. 129–135.
4. Markus J. Meier, Adrian Bigler. Gedanken zur Gutachtenspraxis im Strafverfahren. *Contra Legem*. 2019. № 1. URL : <https://www.contralegem.ch/2019-1-m-gedanken-zur-gutachtenspraxis-im-strafverfahren/#top> (дата звернення: 29.05.2021).
5. Müller E. Über Probleme des Sachverständigenbeweises im staatsanwaltschaftlichen Ermittlungsverfahren. URL : <http://archiv.jura.uni-saarland.de/projekte/Bibliothek/text.php?id=280> (дата звернення: 29.06.2021).
6. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення деяких положень» (реєстр. № 8151 від 16.03.2018). URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1 (дата звернення: 29.06.2021).
7. Басиста Ірина. Окремі питання проведення судових експертиз в площині європейської практики. *Науково-практичний огляд актуальних проблем судової експертизи та криміналістики* : Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 18 черв. 2021 р.). Івано-Франківськ : вид. Голіней О.В., 2021. С. 13–15.
8. Meister Gerd. Psychiatrischer Sachverständiger, Kaffeesatzleser als Gutachter im Strafprozess. *Strafblog*. 03.04.2012. URL : pohlen-meister.de/tipps-und-tricks/psychiatrischer-sachverständiger-kaffeesatzleser-als-gutachter-im-strafprozess (дата звернення: 03.06.2021).
9. Олег Несінов. Використання недоліків у висновках експертів на користь сторони захисту. Адвокат: щомісячний фаховий журнал. URL : <https://iadvocate.com.ua/vykorystannya-nedolikiv-uvysnovkah-ekspertiv-na-koryst-storony-zahystu> (дата звернення: 01.07.2021).

